

A magyar szakírás születése

A Sárvári Doktori Iskola és Sylvester János

A XVI. században három részre szakadt az ország. Habsburg Ferdinánd nem törődött az általa uralt országrésszel; „*gyepűnek tekintette, mely elvárzik a birodalom igazi határainak védelmében*” (6). Hiányzott tehát az ország egészének szellemi életét irányító magyar királyi udvar. A török a megszállt országrészben a közigazgatást uralta, adók sokaságával sanyargatott, fosztogatott, gyilkolt, rabolt; nagy területek néptelenedtek el. Az Erdélyi Fejedelemség hűbéres állam volt, adót fizetett a töröknek.

Európát ekkor rázta meg a reformáció, amely tanait a nemzeti nyelveken fogalmazta; eszméi feltartóztathatatlanul terjedtek, Közép-Kelet-Európában elsősorban Magyarországon és Erdélyben. A reformáció magával hozta az írás-olvasás, a népművelés fellendülését: iskolák sokasága nyílt, nyomdák létesültek országszerte, fellendült a magyar nyelvű irodalom és a könyvnyomtatás. A magyar nyelvű kultúra meghatározó volt. Nemeskürty (6) így írt erről:

„...a magyar nyelv, kihámozva a középkor latin nyelvű tudományosságának gubójából, az ezeröttszáz évekre [...] egy megszűnt állam helyett átvette a nemzetfenntartó szerepet.”

Lábra kapott a magyar nyelvű írásbeliség, a szájhagyományokkal őrzött történeteket papírra vetették, kialakult a történelmi azonosságtudat, a bibliafordítások pedig a magyar elvont fogalmi gondolkodást fejlesztették. A magyar szókinccs messze meghaladta Mátyás korának hagyatékát (6). A három részre szakadt, megtépzott Magyarországon szinte csak a magyar nyelv szárnyalt, talán mert – tudva, nem tudva – ez volt az ellenállás, a megmaradás eszköze.

Európában a XVI. században az orvosképzés nyelve még görög–latin, az egyetemes nemzeti orvosi nyelvek csak szárnyaikat bontogatták, főleg a reformáció sugallta szemléletváltozás – az egészség elhanyagolása bűn – következtében. Mivel magyar földön orvosi egyetem még nem volt, legfeljebb külföldi vagy külföldön tanult magyar orvosok tevékenykedtek, és belőlük is nagyon kevés volt. Gyógynövényekkel foglalkozók (füvesek, fűjesek), tudós, főleg főúri

asszonyok, javasasszonyok, vándorló kuruzslók sokasága (olejkárok, borbélyok, csontrakók stb.) gyógyítottak. Ebben a században az orvoslás nyelve hazánkban alapvetően a népi gyógyászat magyar nyelve volt, de létezett az egyetemes ág, az orvosi görög–latin is, igaz, nagyon szűk körben. A kor görög–latin testtáji, növénytani, vegyészeti szakszavait is használó gyógyításról írt munkák szerzői – noha nemigen volt egyetemi orvosi végzettségük – mégis doktoroknak nevezhetők a szó tágabb értelmében: egyetemes tudásuk volt, és tevékenységük (írásaik) az orvoslás tárgyához tartoznak.

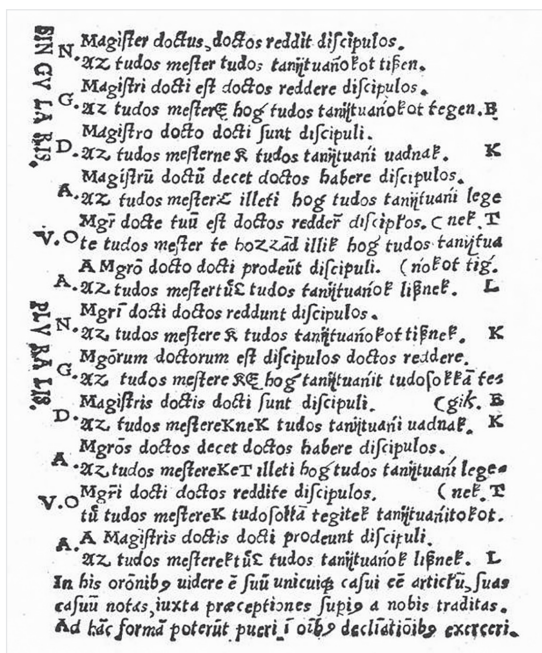
„Megjegyzendő, hogy a doktor fogalma nyelvtörténeti szempontból még ennél is tágabb: különböző korokban egyaránt jelentett felcsert, orvost, tanult embert, papot, tanárt, akadémikust, de újabban jóaszt, politikust is.” (9)

Ugyanebben az értelmezésben beszélhetünk doktori iskolákról, sőt mivel ezek a közösségek nem csak orvoslással, egészségüggyel foglalkoztak, nevezhetjük általánosságban tudományiskoláknak is. A magyar orvosi nyelv szókinccs már elég gazdag volt ahhoz, hogy a kor görög–latin szaknevezeteinek zömét magyarul is kifejezhesse, végső esetben körülírással.

SÁRVÁRI DOKTORI ISKOLA

Nem volt viszont még sokáig magyar egyetem; diákjaink külföldön szereztek képesítést latin, német vagy más nyelven. A magyar tudományos nyelv csupán a kor tudományára és szellemiségére (reformáció, humanizmus) fogékony főúri udvarban formálódott. Ebben az 1500-as évek derekához közeledve, központi szerepű volt a Nadasdy Tamás által szervezett és Sylvester János, Szegedi (Fraxinus) Kőrös Gáspár és társai szellemével fémjelzett tudóskör.

Itt volt lelkipásztor Beythe István, aki később a kor legnagyobb orvosfüvészenek, Carolus Clusiusnak lett a munkatársa. Itt született fia, Beythe András, a második magyar orvosi *Fíves könyv* összeállítója, és itt tanult Somogyi (Melius) Péter, a kolozsvári *Herbárium az füveknek, fák-*

1. ábra A sárvári iskola szellemiségét tükröző nyelvtani lecke Sylvester 1539-es *Grammaticájában*

nak nevekről, természetiről és hasznairól szerzője, Beythe András mintaképe. Alapos a gyanúnk, hogy innen indult nyugat felé – talán éppen a párizsi egyetemre – 1559 októberében Várad Lencsés György, az *Egész orvosságról való könyv*, azaz *Ars Medica* szerzője is.

A sárvári iskola szellemiségét Sylvester János Sárvár-Újszigeten körvonalazta az 1530-as évek végén *Grammaticájában*, az első magyar nyelvű szakirántó oktató könyvben. A hely szelleme akkoriban Sárváron a kor legtisztább európai forrásaiból táplálkozott: Nicolaus Copernicus Krakkójának, Jean Fernel Párizsának, Philipp Melanchthon Wittenbergjének és Andreas Vesalius Padovájának szelleméből.

Ezt a szellemet nevezzük itt – némi túlzással és kortévesztéssel – „Sárvári Doktori Iskolának”. Ennek az iskolának 12 pontba, 12 különböző nyelvtani formába foglalt bármelyik példamondata a tanár és tanítvány viszonyáról, egymás iránti kölcsönös felelősségéről minden mai magyar doktori iskolának, de akár az egész magyar egyetemi és közoktatásnak is jelmondata lehetne.

A képen a sárvári nyomda korabeli latin és magyar betűhasználatával eredetiben olvasható szövegének magyar része mai olvasatban a következő:

Egyes számban:

- A tudós mester tudós tanítványokat teszen.
- A tudós mester, hogy tudós tanítványokat tegyen.
- A tudós mesternek tudós tanítványai vannak.
- A tudós mestert illeti, hogy tudós tanítványai legyenek.

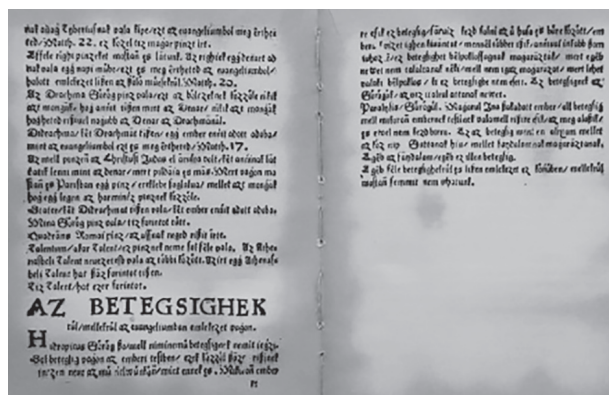
Ó, te tudós mester, tehozzád illik, hogy tudós tanítványokat tégy!

Többes számban:

- A tudós mesterek tudós tanítványokat tesznek.
- A tudós mesterek tanítványaikat tudósokká teszik.
- A tudós mestereknek tudós tanítványai vannak.
- A tudós mestereket illeti, hogy tudós tanítványaik legyenek.
- Ó, ti tudós mesterek, tudósokká tegyétek tanítványaitokat!
- A tudós mesterektől tudós tanítványok lesznek.

Továbbiak (1).

Az sem kétséges, hogy mai tudásunk szerint az első, magyar nyelven nyomtatott orvosi szövegek is Sylvester Jánosnak és az ő révén a Sárvári Doktori Iskolának köszönhetőek, és ezek a Sárváron kinyomtatott *Új-Testamentum* fordításának jegyzetanyagában olvashatók.

2. ábra Az első magyarul nyomtatott orvosi szöveg, Sylvester János *Új-Testamentum*-fordításának (1541) jegyzetanyagában

Sylvester Jánosossal és a sárvári iskolával tehát, ahol már tudós mester, képzett (doctor) „doktor” oktatott, új fejezet kezdődött a magyar nyelvű tudás történetében: a nyomtatott tudomány kora.

Ezt vélhetően maga Sylvester János is felismerte (de biztosan megsejtette), és alighanem ezért íratta ki a sárvári nyomdával a *Grammatica Hungarolatina* címlapjára a megjelenés éve mellett a hónapot és napot is (1539. június 14.), pontosan megadva számunkra is a nyomtatott magyar tudományos (szak)nyelv születésnapját.

SYLVESTER JÁNOS

Sylvester János munkássága az orvosi nyelv szempontjából is jelentős, ezért külön is szót kell ejtenünk róla. Humanista tudós, bibliafordító, a magyar esszéirodalom megteremtője, nyelvművelő: vele kezdődött a magyar nyelvtudomány és

a helyesírás egységesítése. Munkásságáról rövid áttekintést Szathmári Istvántól olvashatunk (10):

ÉLETÚTJA ÉS MUNKÁSSÁGA

A Szatmár megyei Szinerváralján született 1504 körül. Először Krakkóban tanult, ahol nyomdászati ismereteket is szerzett, majd Wittenbergben folytatta tanulmányait – itt ismerkedett meg a humanizmussal és Luther munkásságával.

„...még huszonévesen, 1527-ben Krakkóból figyelmeztette társait arra, hogy

»gyűjtsd a tudást, mert lásd, pusztul minden e földön, csak a szellemi kincs élheti túl a halált.«»

1534-ben került Nádasdy Tamáshoz Sárvárra. Tanított a helyi iskolában, és megszervezte az újszigeti nyomdát. 1543 és 1552 között a bécsi egyetemen oktatott hébert, görögöt és történelmet. További életéről keveset tudunk; valószínűleg 1553-ban halt meg.

GRAMMATICA HUNGAROLATINA

Első jelentős munkája a már Sárvár-Újszigeten nyomtatott *Grammatica Hungarolatina* (1536–1539). Ez az első rendszeres magyar nyelvtan, amely a szaknyelvekre is figyel.

Készült ez mintegy félezer évvel ezelőtt, abban az időben, amikor az anyanyelveket már nemcsak a latin nyelv tanítására és magyarázatára tartották szükségesnek, de önálló használatuk is kezdett kibontakozni. Első lépésként kezdték összevetni az élő nyelvek nyelvtanát a latin nyelvtannal, bizonyítva, hogy a közönséges (barbár, vulgáris) nyelvek nyelvtana összemérhető a latinéval, de vannak különbözőségeik is. Ezeket idővel az anyanyelv sajátosságainak tekintették. Ekként alkotta meg Sylvester is a *Grammatica Hungarolatina*-t, amelyben a latin szöveghez, példákhoz magyar nyelvű magyarázatokat fűzött, a latin szavakat magyar példákkal, magyar ragozási változatokkal hasonlította össze. A latin nyelvtanra támaszkodva rendszerezte és alkotta is a magyar nyelvtan tudományos igényűt. Bartók István (2) fogalmazásában:

„...a latin grammatika tárgyalásával párhuzamosan kísérletet tett anyanyelve szabályszerűségeinek módszeres feldolgozására. Különbösen érdekesek magyar szakkifejezései, amelyek nemcsak a nyelvészetet érintik, hanem más szakterületeket is.»

A nyelvek történetének ez a kora az, amikor – a nemzeti öntudatra, önazonosságra ébredés kísérőjeként – a népnyelv nemzeti nyelvvé kezdett válni (2).

A *Grammatica Hungarolatina* jelentősen hatott a magyar nyelvű tudományok fejlődésére:

„Ez a munka keltette fel egyébként az érdeklődést a botanikai, az orvosi, a geográfiai és a gazdasági magyar szaknyelv kialakítása iránt is” – írta Vizi E. Szilveszter (11).

Mivel ez az első, magyar nyelvű szakírással is foglalkozó könyv, amelyik útjára indított más magyar szaknyelveket is, a *Grammatica Hungarolatina* megjelenését tekintjük a magyar szakírás kezdetének.

Szathmári (10) kiemelte Sylvesternek nyelvünk értékeit méltató szavait:

„Az egész latinul írt nyelvtannak talán a legszebb, sokszor szinte ódai magaslalon szárnyaló része az az egy lapnál alig hosszabb szöveg, amelynek minden sorából nyelvünk határtalan szeretete és ugyanakkor az azt megillető büszke önértet sugárzik. Mindenekelőtt leszögezi, hogy a magyar nyelv éppúgy szabályozható nyelvtanilag, mint a három jeles nyelv, a héber, a görög és a latin közül bármelyik... Ez a megállapítás már a vulgáris nyelveknek az említett három szent nyelvvel való egyenrangúsítását jelenti. Ezután a γλωττώματια-ról beszél, valószínűleg arról a nyelvi harcról, amely a vulgáris nyelvek között felemelkedésük után megindult, hogy melyik vegye át a latin vezető szerepét. Sylvester azok ellen fordult, akik a magyar nyelvet illetlenül megvetették, sőt bemocskolták. És nyelvünk ezt méltatlanul sokáig eltűrte – mondja a továbbiakban –, pedig a mieink megvédehették volna az efféle rágalmakkal szemben. Anyanyelvünk roppant gazdagsága eddig el volt rejtve számunkra, amelyet most először megtalálva fel-tárunk és napvilágra hozunk. Ha ezzel élni nem vonakodunk (amint remélem és óhajtom) – folytatja Sylvester –, koldusszegényekből egyszeriben dúsgazdaggá válunk. Más nemzetek szerényebb értékeikkel is tetszelegnek, mi valóban kiváló tulajdonukat is kevésbé vesszük.»

ÚJSZÖVETSÉG-FORDÍTÁS

Sylvester Újszövetség-fordítása (1541) az első tudományosan is megalapozott Újszövetség-fordítás (*Új-Testamentum*). Ez az első, Magyarországon kiadott magyar nyelvű nyomtatvány; nyelvtörténeti forrásértéke felbecsülhetetlen (3). A könyv végi jegyzetben a magyar nyelv képszerűségéről is értekezik – ez tekinthető az első magyar nyelvű irány- (stílus-) tanulmánynak, amellyel Sylvester

„kezdeményező lépést tett a magyar stilsztika és jelentéstan területén is” (10).

Az Újszövetség-fordítás orvosi nyelvi szempontból is jelentős. Egyrészt jelentős az evangéliumi gyógyítás szemlélete, amely megegyezik számos ősi vallás felfogásával: a betegség előidézője valamilyen világelelti erő (Istenség-mű, büntetés, figyelmeztetés) vagy az ördögi megszállás következménye, a gyógyítás pedig az ördög kiűzése:

„...akikben ördögök vala, ördögtől gyötrődtek; ördögöt űz ki, 7 ördög ment ki vala”.

A kiűzés történhetett szóval (az igével), érintéssel (kézrátéttel), máskor csupán Jézus ruhájának érintésétől gyógyultak meg a betegek, mindig és azonnal („felkeltek és szolgálnak vala”).

Másrészt jelentős a természettudományos gyógyítással és a betegségekkel kapcsolatos szókinccse is, amelyből bepillantást

nyerhetünk a magyar orvosi szaknyelv korabeli állapotába. Például:

a kór szót 'bágyadtság, gyengeség erőtlenség' (infirmas, languor) értelemben használja, és megkülönbözteti a betegség (morbus) szótól. Használja a szót melléknévként is (az kór ember, akik kórok valának). A leprát nevezi poklosságnak (egy poklos) és poklos varnak is. Egyéb kifejezései: leli a hideg, a hideglelés betegsége. Vérkórság, vérfolyásos asszony – megszárad a ő vérenek folyása. Meggörcsülés, egybezsugorodás, elaszott emberek sokasága; kiknek inai helyekről el indultanak vala – bénultság stb. (3)

EGYÉB MUNKÁK

Ő írt először olyan szövegeket, amelyek tudományos igényességgel, de egyéni vélemény szerint, művészi formában dolgoztak fel egy-egy tárgykört – azelőtt, hogy az esszé, mint műfaj, megszületett volna.

AZ ORVOSI NYELV ALAKULÁSA A XVI. SZÁZADI EURÓPÁBAN

A kérdést Magyar László így fogalmazta meg:

„...a XVI. században az orvosi nyelv fejlődésében igen fontos, ám sokszor egymással ellentétes folyamatok zajlottak. A latin nyelv ugyan egyeduraltat szerzett a tudományos medicinában, ám a sebészet, a szülészeti, a gyógyszerészet terén éppenséggel a nemzeti nyelvek vették át a hatalmat. A szakfogalmak rögzülését ugyanakkor a terminológia folyamatos bővülése nehezítette meg. A hagyományörző és az újító szellem folyamatos harcát vívott egymással. Az egységes tudományos nyelv kialakulását pedig az új fogalmak, növények, gyógyszerek, eszközök és fogalomrendszerek megjelenése gátolta. A latin orvosi szakszótár alaprétege azonban a XVI. században kétségkívül tartósan rögzülhetett.”

IRODALOM

1. Bartók István (szerk.) *Ioannes Sylvester Grammatica Hungarolatina (1536–1539)* Budapest, Akadémiai Kiadó & Argumentum Kiadó 2006:1–142. (<https://www.mek.oszk.hu/20200/20270/20270.pdf>)
2. Bartók István *A Grammatica Hungarolatina szaknyelvi jelentősége* Iskolakultúra 2009/2010:96–100.
3. Bartók István „Kiknek inai helyekről el indultanak vala és meg fakattanak vala”. *Betegségek meghatározása Sylvester János Újszövetség-fordításában (1541)* Magyar Orvosi Nyelv 2013;1:5–10.
4. Keszler Borbála *A magyar orvosi nyelv története* In: Bősze Péter (szerk.) *A magyar orvosi nyelv tankönyve* Budapest, Medicina Kiadó 2009:87–118.
5. Magyar László András *Az orvosi nyelv a XVI. században, Európában* Magyar Orvosi Nyelv 2013;2:78–81.
6. Nemeskürty István *Mi, magyarok* Budapest, Dóvin Művészeti Kft. 1989.
7. Szabó T. Attila *Váradi Lencsés György (1530–1593) és a magyar orvosi-élettudományi szaknyelv a XVI. században az Egész orvosságról való könyv, azaz Ars Medica (1577 k.) tükrében* Magyar Orvosi Nyelv 2013;2:82–91. (http://real.mtak.hu/19487/1/MONY_2013_02_Varadi_Szabo_u_110015.532907.pdf)
8. Szabó T. Attila *450 éve hunyt el Szegei Kőrös Gáspár (1525 k. – 1563), az első dokumentáltan sikeres magyar méhdaganat-kezelő orvos* Magyar Orvosi Nyelv 2013;1:36–42. (<https://core.ac.uk/download/pdf/42930424.pdf>)
9. Szabó T. Attila *Az első magyar természettudományos kézikönyv (Melius Péter: Herbárium, 1578, Kolozsvár) második mutatójába foglalt orvosi fogalmak* Magyar Orvosi Nyelv 2016;1:46–55.
10. Szathmári István *Nyelvünk és a képszerűség* Magyar Orvosi Nyelv 2010;2:86–7.
11. Vizi E. Szilveszter *Szeretett nemzet betses nyelvének pallérozása – avagy a magyar orvosi nyelvújítók munkássága* Magyar Orvosi Nyelv 2001;1:15–9.

1527-ben egy pályakezdő férfi Krakkóból üzent nekünk, hogy „**Gyűjtsd a Tudást!**”.

2021-ben egy pályája csúcán lévő nő üzeni az Újvilágból, a világhálón, majdnem ugyanezt.

Sylvester János szavait évtizedek múltán korszakos művekké érlelték Sárvárrott a Beythék.

Vajon **Karikó Katalin** üzenetét 2050 körül hány mai leány, fiú, hol ... és mivé ... érleli majd?

Szabó T. Attila